

NYA AVHANDLINGAR

Julia Falk: *En andlig terra incognita. Spiritismen i det sena 1800-talets Stockholm*. Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet 2024. 284 s., ill. ISBN 978-91-8070-251-5.

De flesta hyser väl viss skepsis gentemot spiritismen, fjärran från rationalism och modern vetenskap. Spöken, gästar och gengångare förknippas med vidskepelse, humbug, taskspeleri, ockultism och andra grövre invektiv. De över tid skiftande esoteriska rörelserna uppfattas som obskyra. Det innebär inte att akademisk forskning negligerar området. Snarare har nutidens nyandliga tendenser, som vi kallar New Age, bidragit till att öka intresset. Med adekvat kontextualisering kan dessa frågor kopplas till den fortlöpande debatten kring tro och vetande, i gränslandet till det omedvetna och undermedvetna jämte det personligt existentiella.

I Kjell Jonssons doktorsavhandling *Vid vetandets gräns* från 1987 berörs hur framgångsrik naturvetenskap och teknik tenderat att tränga bort traditionell religion. Senare har Inga Sanner med avhandlingen *Moraliska utopier under 1800-talet* och uppföljaren *Det omedvetna. Historien om ett utopiskt rum* vidgat horisonten. Med utgångspunkt hos Emanuel Swedenborg leder hon oss fram till Freud och Jung. Därefter har Magnus Västerbro med *Välnadernas historia. Spöken, skeptiker och drömmen om den odödliga själen* tagit ett helhetsgrepp med startpunkt i antiken och landat i dagens brokiga tankevärld.

För yngre forskare har det lämnats glipor för fördjupning. I en av dem har Umeådoktoranden Julia Falk tagit plats med avhandlingen *En andlig terra incognita. Spiritismen i det sena 1800-talets Stockholm*. Såväl tidsmässigt som rumsligt är hennes studie klart mer begränsad, koncentrerad till femtonårsperioden 1887–1902 och huvudsakligen förlagd till Stockholm. Det var i huvudstaden de esoteriska strömningarna tydligast kom till uttryck. För spiritismens del var det den variant som fransmannen Allan Kardic företrädde. Julia Falk tar avstamp hos den inte bara på det litterära fältet utan även i idédebatten närvarande Viktor Rydberg. Redan vid 1850-talets slut berör Rydberg spiritistiska eller spiritualistiska tankar och däribland magnetismen. Det är ju något som Per Olov Enquist knutit an till i sin tidiga roman *Magnetisörens femte vinter*, liksom långt senare i *Boken om Blanche och Marie*. Rydberg skulle också genom sin 1862 utgivna kontroversiella debattskrift *Bibelns lära om Kristus*, lägga grunden för en liberal, mindre förstelnad kristendomssyn. Därifrån var steget inte så långt till den förnuftsstroende unitarism som företrädades av amerikanen Theodor Parker och vars sympatisörer i Sverige samlades kring tidskriften *Sanningssägaren*, ledd av den kringresande flitige föreläsaren Carl von Bergen. I kretsen fanns även Axel Fritiof Åkerberg, som etiketterats som kristen socialist men som senare liksom von Bergen drogs till esoteriska idéer. Där återfinns även publicisten och riksdagsmannen Klas Pontus Arnoldsson, främst känd som pacifist och

tillsammans med dansken Fredrik Bajer mottagare av Nobels fredspris 1908.

Kraftfullt motstånd mötte spiritismen framför allt från 80-talradikaler som den oppositionelle nationalekonomen Knut Wicksell och socialdemokratins ledare Hjalmar Branting, fostrade i kretsen kring Verdandi i Uppsala. Branting, med den framväxande arbetarrörelsen och fackföreningarna i ryggen, värjde sig mot allt andegyckel i en tid då sociala reformer stod långt fram på dagordningen. Andra sekulära rörelser som positivismen, företrädd av läkaren Anton Nyström och utilismen, ledd av Viktor Lennstrand, ställde sig även bryskt avvisande till spiritismen. I polemiken kontrasterades svärmisk idealism mot krass materialism.

Källmaterialet i Falks avhandling är i hög grad hämtat från tidningar och tidskrifter. Främst står här *Efteråt?*, tidskrift för spiritism och därmed besläktade ämnen. Ingående beskriver Julia Falk de spiritistiska aktiviteter som ägde rum i Stockholm mot 1800-talets slut. Framträdande här var Mary Karadjja, som var dotter till Lars Olsson Smith, ledande brännvinskung med fabriker på Reymersholme. Hon hade gift in sig i osmansk överklass och efter skilsmässa börjat framträda som medium. Ett annat inslag i Falks avhandling behandlar de offentliga seanser det amerikanska mediet Miss Fay genomförde i den svenska huvudstaden. En del lät sig förföras, andra talade om fusk och bedrägeri. Som kontrollanter tillkallades de vetenskapligt skolade Anton Nyström och geologen Gerhard de Geer. Till och med kung Oscar II och en av hans söner sägs ha sällat sig till publiken. I pressen fick seanserna generöst utrymme, inte minst som de sågs som en slags

underhållning. Kanske drogs många hellre dit än till de seriösa föreläsningar som bjöds på det av Nyström grundade Stockholms Arbetarinstitut.

Spiritismen vann gehör inom främst borgerliga grupper och inte minst bland kvinnorna. I Stockholm tillkom flera spiritistiska nätverk. Ett var Edelweissförbundet, där Anna Wallenberg, änka efter bankmannen André Oscar Wallenberg, var ledande. Till tidskriften *Efteråt?* lämnade hon ett substantiellt finansiellt stöd. En annan sammanslutning var De fem, i vilken den idag så uppmärksammade konstnären Hilma af Klint ingick. Det är ett spår där Julia Falk tänker gå vidare. I sin studie glider Falk även över till teosofin med internationella förgrundsgestalter som Helena Blavatsky och Annie Besant. Även i Sverige tillkom ett teosofiskt samfund, bland vars initiativtagare fanns A. F. Åkerberg, som dock snart lämnade samfundet på grund av sin kristna tro.

Även om spiritismen i någon mening kan leva kvar är dess storhetstid sedan länge passerad. Utifrån den nyandlighet som florerar i vår egen tid, är det dock tacknämligt att den akademiska forskningen vågar rikta sitt sökarljus bortom bergen. Förtjänsten med Julia Falks studie är att den problematiserar ett spektakulärt fenomen i en epok då kristendomen vacklade och naturvetenskapen tillvann sig hegemoni. I det läget uppstod ett andligt vakuum, som vissa kretsar kände sig kallade att fylla. Till sist en randanmärkning men ändå irriterande. Det gäller avsaknaden av ett personregister, varigenom läsaren skulle fått bättre överblick över aktörer och debattörer, involverade i eller avvisande till spiritismen.

Bert Mårald, Umeå